

Antal Attila

Októberi köztársaság

1956-1989-2009

Október 23. napja összeforrt a forradalommal és a szabadság igenlésével, mostanság azonban kevésbé foglalkozunk azzal, hogy nem csupán 1956-ban, hanem 1989-ben is volt egy „huszonharmadika”. 2009-ben az októberi köztársaság és általában a rendszerváltás értelmezése „összemosáson” alapul, anélkül, hogy a rendszerváltás lényegére (így saját magunkra) reflektálnánk.

A harmadik köztársaság 2009. október 23-án „ünnepelte” 20 éves fennállásának évfordulóját. A dátum (október 23.) szimbolikus, sőt mitikus erővel bír, hiszen nem csupán a köztársaság születésével, hanem annak szellemi előzményével, az 1956-os forradalommal is azonosítható (pontosabban 1956-tól datálható huszonharmadika jelentősége). Éppen ez utóbbi azonosítás vezetett ahhoz, hogy az elmúlt húsz évben elsősorban az 1956-os forradalomra, s nem pedig a rendszerváltás „forradalmára” emlékeztünk október 23-án. Ebben az évben a 20. évforduló nyomán joggal várhattuk volna el azt, hogy megfelelő hangsúllyal tekintsünk 1989-re. Ehhez képest nálunk sokkal inkább egy olyan gondolkodásmód és retorika vált uralkodóvá, amely vagy külön tekint a két sorsfordító időszakra, vagy pedig ugyan egységben (a dolgok történelmi folyamatosságában) láttatja őket, de aktuálpolitikai szemüvegen keresztül. Állításom tehát (amelynek bizonyítására kísérletet teszek a következőkben) az, hogy ma Magyarországon történelmi múltunk feldolgozásának egyik legnagyobb (általános) hiátusa egyrészt az, hogy *1956-ot és 1989-et egymástól függetlenül, vagy éppen túlságosan összemosva értékeljük* (mégpedig 1989-et méltatlanul „elhanyagolva”), másrészt pedig az, hogy *minden értelmezési keretet vagy a fülledt aktuálpolitikai légkör, vagy pedig az egysíkú (szintén napi politikai indíttatású) látásmód itat át (utóbbiakat nevezhetjük a múlt kihatásának és a jelen ráhatásának)*. Talán ezen megállapítások nem hatnak átütő nővumként: a differenciálatlanság és az egészséges önreflexió, valamint a sekélyes pártpolitikai ballasztok jellemzőek mindennapjainkra. Ugyanakkor azt is be kell lássuk, hogy éppen ezek miatt (pontosabban ezek miatt is) tartunk ott ahol most: a bizalmatlanság, a demokratikus intézményekből való kiábrándulás, a demokratikus diszkonformitás, egyszóval a „rosszkedvű demokrácia” mind-mind valahol itt gyökeredzik.

Az „október 23-a diskurzus” alapvetően három oldalról ragadható meg. (A következőkben a 2009. október 23-a alkalmából elhangzott beszédekből merítem a példákat, lévén, hogy 1989 húszadik évfordulója kapcsán itt mutatható ki a két 23-ához való viszony.) Az egyik és legfontosabb (kiinduló) aspektus – amint erre már fentebb utaltam – *a két október 23-a „összemosása”*. Nyilvánvalóan 1989 szellemi, ha úgy tetszik „forradalmi” megalapozása volt 1956 – erről azt hiszem nem szükséges vitatkozni. Arról már annál inkább, hogy hogyan és miként, s főképp

egymáshoz képest milyen módon kell és lehet értelmezni újkori történelmünk ezen jelentős éveit. Sólyom László 2009. október 22-én, a Műegyetemen tartott megemlékezésen a következőt mondta: *„A legjellemzőbb motívum: a hazugsággal való szembenállás hangsúlyozása. '56 élményének lényege az a felszabadulás volt, hogy végre kimondtuk az igazságot, s ezzel visszanyertük méltóságunkat. A rendszerváltás lényege is ez volt: a Kádár-rendszer hazugságától való megszabadulás.”* S ez átvezet minket a második szemponthoz, amelyet egyszerűen *hazugság-toposznak* nevezhetünk. Ez legszembetűnőbben az említett köztársasági elnöki beszédben, valamint Kósa Lajos ünnepi szólamaiban tűnt fel: *„Hazugságban, az 56-os forradalom tagadásában született a Kádár-rendszer, és hazugságban született a demokráciánk, hiszen bölcsőjét az MSZMP ringatta 1989-ben, ennek következtében nem jutottunk előrébb az elmúlt 20 évben.”* Végül pedig a harmadik, logikailag az előző kettőből következő aspektus *a rendszerváltás valódi értékelésének, ha tetszik az érdemi számvetésnek az elmulasztása: ez a szemlélet napjainak terheit nehezíti 1956 és 1989 „összemosására”.*

A diagnózis felvázolását követően utalnék néhány – senkit megbántani nem kívánó – egyéb szempontra. Megállapíthatjuk, hogy megjelent a 2009-es „október 23-a diskurzus” kapcsán 1956 és 1989 (szándékos) összefolytatása, mégpedig a hazugság-tematika mentén. Ez különösen fájó, hiszen a huszadik évfordulón talán a látásmódok tisztázása és a diskurzus lett volna a fő feladat. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy 1956-ot mindenestől le kellene választani 1989-ről sőt, leginkább a kettő együtt érthető meg – azonban korántsem a hazugság szétterjedő tematikáján keresztül. Az „összemosók” elfelejtik, hogy 1956-ban és 1989-ben két eltérő diktatúrával néztek szembe a magyarok: egy totalitárius és hegemonisztikus („puha”) diktatúrával. Más volt a két berendezkedés esszenciája, így más volt a hazugsága: a Rákosi-rendszerben a hazugság inkább félelem és megfélemlítés volt, míg a Kádár-rendszerben egyfajta önbecsapás (a „nép ópiuma”) vagy tudatlanság. Ezt a két hazugságot semmiképp sem szabad összekeverni. Amint láthattuk Kósa Lajos szerint hazugságban született a demokráciánk, az MSZMP ringató keze miatt. A köztársasági elnök – szintén az idézett ünnepi beszédben – kifejti: *„Akik pedig azt mondják, a rendszerváltás folyamatos volt a Kádár alatti gazdasági, majd a politikai reformmozgalmaktól kezdve, lapozzák fel a Kerekasztal-tárgyalások hiteles jegyzőkönyveit. Minden dokumentum arról tanúskodik, hogy az MSZMP és az ún. Harmadik Oldal nem akart eljutni az abszolút törésvonalig, hogy körömszakadtáig ragaszkodtak ahhoz, hogy még a szocialista rendszeren belül maradjanak. Milliméterről milliméterre harcolva kellett előrehaladni a ténylegesen új, a demokratikus jogállam felé...”* Követve a tanácsot magunk is látni fogjuk, hogy a tárgyalások megkezdésének időpontjára (lényegében az 1988-as májusi pártértekezlettől kezdődően) már lezajlott egy jelentős hatalmi átrendeződés az MSZMP-ben, a párt kész tényként kezelte hatalmi monopóliumának elvesztését (megemlíthetjük az 1956-tal való szembenézést a *Történelmi utunk* című dokumentum kapcsán) – ugyanakkor tény az is, hogy ezt nem mindenki volt hajlandó elfogadni, de éppen ezért szükséges a már említett differenciálás. S ha már itt, ezen sokat emlegetett látásmódnál tartunk célszerű utalunk a „kommunista reformer” kategóriájára. A rendszerváltás igazságügyi miniszterének, Kulcsár Kálmánnak a

szavait idézném: „*Le kell végre számolni azzal a mítosszal, hogy az MSZMP-ben, az MSZP-ben lévő, vagy velük kapcsolatban álló 'reformerek', akik végül is a rendszerváltozást – legfontosabb belső erőként, és ez azt is jelzi: nem egyedül – létrehozták, mind 'kommunisták' lettek volna. Bizonyosan akadt kommunista reformer is szép számmal. Ők azonban egyrészt nem kívántak rendszerváltozást, másrészt nem csak az utolsó MSZMP-kongresszuson, amikor az új párt az MSZP megszületett, hanem már jóval korábban, magában az MSZMP-ben is vereséget szenvedtek. Valahogy mindig feledésbe merül, hogy Magyarországon – eltérően a többi 'szocialista' országtól – a reformok az uralkodó párton belül kezdődtek meg.*” (Kulcsár, 1994 181. p) Kulcsár Kálmán érvényesíti a differenciálás (értsd helyén kezelés) szempontját, hiszen azoknak a reformerőknek az aspektusából világítja meg a helyzetet, akik „*felismerték, hogy az egypártrendszerben még az uralkodó párt megdöntésének és az új politikai rendszer megteremtésének is elengedhetetlen feltétele a párton belüli politizálás*” (Kulcsár, 1994 25-26. pp). Ezen a ponton (még ha feleslegesnek és bonyolultnak is látszik) tennék még egy megkülönböztetést: nem csupán az MSZMP-káderek között találunk reformelkötelezett személyeket, hanem magában az államigazgatásban is, sőt 1989-re az államigazgatás és a tudományos szféra – mielőtt a pártok megszilárdultak volna – kialakította azt az Alkotmány-koncepciót, amely végül is a Nemzeti Kerekasztal tárgyalások nyomán visszavonásra került. Az MSZMP azonban ezen alkotmányos háttérre (amely meg kell jegyezzük, több ponton is közel állt az ellenzéki erők elképzeléseihez) támaszkodott a tárgyalások során. Érvélem alátámasztására Kilényi Géza szavait idézném: „*Bármilyen hihetetlennek tűnik is: miközben a politikai vezetés a legmerekvebben védelmezte a fennálló rendszert, nem csupán eltűrte, de kifejezetten ösztönözte (és anyagilag támogatta) azokat a tudományos kutatásokat, amelyek a legcsekélyebb mértékben sem azt támasztották alá, hogy az említett rendszer maga az abszolút tökély.*” (Kilényi, 1991 6. p) (Világossá szeretném tenni, hogy e szempontok felvetése nem valami múlthatatlan kommunista-szimpatia folyománya, vezérlő elvem a tények és a méltányosság iránti tisztelet.)

Amint láthatjuk mást jelent a két hazugság tematika, s 1989 „hazugságának” van egy olyan, teljesebb értelme, amivel nem vagy nem eléggé foglalkozunk. Ezért is említettem harmadik hibaként a rendszerváltás valódi értékelésének hiányát. S itt jön be a képbe ismét 1956 (a „múlt kihatása”), mert 1989-et nem lehet úgy felfogni, mint a hazug hatalommal szembeni intellektuális forradalmat, mert a hatalom korántsem volt olyan monolit, mint korábban. 1956-ra kell és lehet építeni, azonban meg kell ragadni 1989 esszenciáját is. S itt van mindjárt a érme másik oldala, a „jelen ráhatása”, amelynek keretében 1956-ot és 1989-et a 2009-es analógiák alapján értelmezzük (felhasználjuk). Elég, ha Sólyom László kijelentéseire („*A tisztánlátást abban, hogy '56 és a rendszerváltás alapkérdése ugyanaz, gyengítette az alapvető normák bizonytalanná válása is. Ez a bizonytalanság a morális válság. Az őszi beszéd nyilvánosságra kerülése ezt a morális válságot tette sokkoló módon nyíltá. Az alapoknak ezt az elbizonytalanodását erősítette meg és tette tartóssá a parlamenti többség, amikor a hatalom megszerzésének Őszödön bevallott a módját bizalmi szavazáson jóváhagyta.*”) vagy pedig Orbán Viktor ünnepi beszédének nagytétényi mondataira („*Eljött, amikor a nemzeti zászlónkból kivágtuk a*

poloskafészket. S eljön most is, amikor a becsapott, reményeiből kiforgatott, árokszéltre szorított nép visszaveszi kezébe a saját sorsát.”) gondolunk. Analógiát lehet teremteni (mind 1956-ban, mind 1989-ben, mind pedig 2009-ben a hazug, elnyomó hatalom ellen kellett és kell fellépni) azonban ez nem használ 1989 valódi megértésének, nem kerülünk közelebb egy nemzeti (minimális) konszenzushoz, nem lesz tőle „jobbkedvű” a demokrácia. Ugyanakkor az analógia-alkotásnak is megvannak a maga korlátai: jelen állapotunk kritika nélküli (ha tetszik egydimenziós) visszavetítése, mindenképp elnyomja 1989 lényegét, amely azt hiszem a diskurzusban és egy minimális konszenzusban ragadható meg.

Végezetül csupán megjegyezném, hogy különösen szomorú, hogy éppen azon neves személyiségek, „alapító atyák” nem járulnak hozzá 1989 konszenzusos értelmezéséhez, akiknél hitelesebb forrást el sem lehetne képzelni. Csak remélni tudom, hogy nem amiatt mulasztottuk el a tényleges számvetést, mert nem merünk szembenézni egymással, vagy pedig nincs mit mondanunk egymásnak, hiszen ebben az esetben a fenti, egyeduralkodó értelmezési módok (összemosás, hazugság, differenciálatlanság) meggyökeresedésével helyzetünk szinte semmiben sem különbözne a leváltott rendszertől.

Felhasznált idézetek:

Kilényi Géza (szerk.) (1991): *Egy alkotmányelőkészítés dokumentumai. Kísérlet Magyarország új Alkotmányának megalkotására, 1988-1990.* Budapest, Államtudományi Kutatóközpont. (Kilényi, 1991)
Kulcsár Kálmán (1994): *Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon 1988-1990.* Akadémia Kiadó, Budapest. (Kulcsár, 1994)